

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 6, Αρ. 1,2 (2010)

Ανοικτή Εκπαίδευση

Επίδραση της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του Ε.Α.Π. Απόψεις φοιτητών και ΣΕΠ των ΘΕ ΕΚΠ 65 –ΕΚΕ 50

Ευάγγελος Μηλιωρίτσας, Ειρήνη Γεωργιάδη

doi: [10.12681/jode.9757](https://doi.org/10.12681/jode.9757)

Βιβλιογραφική αναφορά:

**Επίδραση της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του Ε.Α.Π.
Απόψεις φοιτητών και ΣΕΠ των ΘΕ ΕΚΠ 65 –ΕΚΕ 50**
**The influence of videoconference in the Hellenic Open University's learning process.
Aspects of students and tutors from distance learning and adult learning subject modules**

Ευάγγελος Μηλιωρίτσας
Εκπαιδευτικός Τεχνολόγος Πολιτικός Μηχανικός (Α.Σ.Ε.Τ.Ε.Μ)- Μαθηματικός
Τελειόφοιτος του μεταπτυχιακού προγράμματος «Εκπαίδευση Ενηλίκων» του ΕΑΠ
enmilior@yahoo.gr
Ειρήνη Γεωργιάδη
Δρ. Χημικός,
ΣΕΠ στην Ανοικτή και
εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο,
r.georgiadu@eap.gr

Περίληψη

Στην εργασία αυτή επιχειρείται να σκιαγραφηθεί η αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης στην εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία. Η διερεύνηση των απόψεων των φοιτητών και των ΣΕΠ του ΕΑΠ, σχεδιάστηκε προκειμένου να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα: «*πώς η τηλεδιάσκεψη μπορεί, ως εργαλείο επικοινωνίας και μάθησης, να προσθέσει αξία στην εκπαιδευτική διαδικασία του ΕΑΠ;*» Για το σκοπό της έρευνας πραγματοποιήθηκαν 14 συνεντεύξεις από επτά φοιτητές/φοιτήτριες και ισάριθμους καθηγητές /καθηγήτριες Συμβούλους (ΣΕΠ) των ΘΕ ΕΚΠ 65 & ΕΚΕ 50. Η στοχευμένη επιλογή της ποιοτικής διερεύνησης αποσκοπούσε στην αμεσότητα της επικοινωνίας του συνεντευκτή με τα ερωτώμενα πρόσωπα. Η τηλεδιάσκεψη ως δυναμικό και ευέλικτο μαθησιακό εργαλείο, μπορεί να τοποθετηθεί παράλληλα με τα υπάρχοντα και να αξιοποιηθεί μεταξύ φοιτητών, ανάμεσα σε φοιτητές-καθηγητές και για συνεργασίες ΣΕΠ. Από την έρευνα και σύμφωνα με τις απόψεις του δείγματος που συμμετείχε σε αυτή, προκύπτει, ότι για τους εμπλεκόμενους στη διδακτική πράξη και τη μαθησιακή πορεία, η τηλεδιάσκεψη ως μορφή αμφίδρομης επικοινωνίας, και με την προϋπόθεση ότι θα σχεδιαστεί προσεκτικά, μπορεί να ενισχύει την επικοινωνία και τη μάθηση προς όφελος των διδασκομένων και να υποστηρίζει το καθοδηγητικό έργο του διδάσκοντα. Ο ρόλος του καθηγητή-συμβούλου γίνεται πιο απαιτητικός και είναι ο ρυθμιστής του μέσου με τις προϋποθέσεις οι οποίες απαιτούνται. Η τηλεδιάσκεψη έρχεται να λειτουργήσει συμπληρωματικά με τις ΟΣΣ και προς όφελος των απόντων από αυτή.

Λέξεις / Έννοιες κλειδιά: Τηλεδιάσκεψη, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, επικοινωνία, ενεργητική συμμετοχή και αλληλεπίδραση.

Abstract

The purpose of this suggestion is to outline the development of videoconference in the distance learning process. The qualitative research in students' aspects planned in order to answer to the following vital question: "How could videoconference as a tool of two-way communication add value in the educational process provided by the Hellenic Open University? In order to obtain this aim 14 interviews were carried out. Half of them accomplished by students and the other ones were carried out by tutors from distance learning and adult learning contact sessions. Videoconference as a dynamic and flexible learning system can be placed in parallel with the usual systems. It can also be utilized horizontal and vertical not only among students but also between students and tutors. In addition, its supplementary use supports the operation of

consultative contact sessions. The results of this research indicate that videoconference as a form of two-way communication can be applied in different contact sessions since it not only supports the teachers' consultative work but also reinforces the student. The tutor's role is being more and more demanding since the consultant is the main regulator in the videoconference. Finally, videoconference operates complementary and in parallel with contact sessions and advantageously to the absent students.

Εισαγωγή

Η τεχνολογική εξέλιξη δίνει τη δυνατότητα στην ΑεξΑΕ να αξιοποιήσει εργαλεία, όπως η τηλεδιάσκεψη, που είναι μια σύγχρονη μέθοδος εκπαίδευσης, με στόχο την επέκταση των παρεχόμενων υπηρεσιών και τη βελτίωση της μαθησιακής διεργασίας, στα πλαίσια της αποτελεσματικής και ποιοτικής μάθησης.

Οι νέες τεχνολογίες μπορούν να βοηθήσουν και να υποστηρίξουν την ΑεξΑΕ, ενισχύοντας την επικοινωνία και συνεπώς τη διαδικασία της μάθησης. (Lionarakis, Panagiotakopoulos, Xenos, 2005, σελ.81). Όπως υποστηρίζει ο Delling (1966, οπ. αναφ. στο Γεωργιάδη, Μάρβλου, Κορδούλης, 2003) η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (εξΑΕ), επιτυγχάνεται με τη γεφύρωση της φυσικής απόστασης που χωρίζει διδάσκοντα-διδασκόμενο μέσω ενός τουλάχιστον τεχνικού μέσου.

Η τηλεδιάσκεψη στην εκπαίδευση από απόσταση

Σύμφωνα με την Taylor (2001, όπ. αναφ. στο Koustourakis, Panagiotakopoulos and Vergidis, 2008,) η τηλεδιάσκεψη εντάσσεται, ως μέσο για τηλεμάθηση, στα πέντε μοντέλα χρήσης των νέων τεχνολογιών από τα ανοιχτά πανεπιστήμια, για την παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Η τηλεδιάσκεψη επιτρέπει την επικοινωνία απομακρυσμένων γεωγραφικά φοιτητών, σε πραγματικό χρόνο και αξιοποιείται από τους απόντες μιας ΟΣΣ με τη χρήση πολυμεσικών δεδομένων. Κατά την Massey (1999, οπ. αναφ. στο Λιοναράκης, 1999), στο συνολικό εκπαιδευτικό υλικό (resourceware), οριοθετείται η ευέλικτη χρήση μέσων και εργαλείων, με παράλληλο συνθετικό εμπλουτισμό και οπτικοακουστικό υλικό (Κόκκος, 1999). Το τρισδιάστατο εικονικό περιβάλλον της τηλεδιάσκεψης, δημιουργεί τα κατάλληλα ερεθίσματα (ακούω-βλέπω-ερωτώ) και με τον καθοριστικό ρόλο του συντονιστή συμβούλου, μπορεί ως μορφή διδασκαλίας, πιο κοντινή προς τη συμβατική, να είναι άμεσα εφαρμόσιμη στις ομάδες των εκπαιδευομένων και να μειώνει το συναίσθημα της απομόνωσης.

Όπως αναφέρει η Bozkaya (2008, σελ.180) η τεχνολογία της τηλεδιάσκεψης παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εξΑΕ, αφού «προσδίδει πλούσιο επικοινωνιακό περιβάλλον, όπου μπορούν να γίνουν με επιτυχία, διάφορα καθήκοντα, της από απόσταση συνεργασίας».

Επιπλέον, δίνει τη δυνατότητα για πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία και καθοδήγηση και αποτελεί χρήσιμο εκπαιδευτικό εργαλείο. Ένα επίσης σημαντικό πλεονέκτημα, που προσφέρει η χρήση της τηλεδιάσκεψης, είναι η ευρείας κλίμακας αλληλεπίδραση που μπορεί να λάβει μέρος μεταξύ των συμμετεχόντων (Lionarakis, Panagiotakopoulos, Xenos, 2005, σελ. 83).

Το επίπεδο διαδραστικότητας και το επικοινωνιακό ύφος της τηλεδιάσκεψης καθορίζονται από τον αρχικό σχεδιασμό και τα διαθέσιμα κριτήρια επιλογής, με τα οποία σύμφωνα με τον Κόκκο (1999) στην εξΑΕ γίνεται η αξιοποίηση των διάφορων μορφών διδασκαλίας. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η τηλεδιάσκεψη (video conferencing) διαφέρει από την τηλε-εκπαίδευση, για την οποία απαιτείται επιπλέον εξοπλισμός με επιπλέον λειτουργικά χαρακτηριστικά, σε σχέση με τα αντίστοιχα για την τηλεδιάσκεψη. Επιπλέον, σήμερα οι πλατφόρμες ελεύθερου λογισμικού ικανοποιούν με χαμηλό κόστος τους χρήστες, ενώ παράλληλα σχεδιάζονται και εφαρμόζονται

εργαλεία για αρχάριους. Όπως τονίζει ο Λιοναράκης (1999) η εξΑΕ ως πολυμορφική εκπαίδευση, πέρα από τις αρχές μάθησης και διδασκαλίας, καλύπτει συνθετικά και πολύπλευρα και τα μέσα που χρησιμοποιεί (έντυπο υλικό, οπτικοακουστικά, νέες τεχνολογίες κ.ά).

Όμως, όσο εξοικειώνεται κανείς με το μέσο και ανακαλύπτει τις δυνατότητές του, δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει ότι αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο για ενεργή συμμετοχή, αφού μπορεί να επιτύχει τις δύο κατά Holmberg (2002) συνιστώσες του ορισμού της εξΑΕ, δηλαδή, την αμφίδρομη (άμεση-σε πραγματικό χρόνο) και την μονόδρομη (ασύγχρονη) επικοινωνία του φοιτητή με τον διδάσκοντα και το ίδρυμα παροχής εξΑΕ. Επομένως οι διδασκόμενοι επωφελούνται από την αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης, ως εργαλείο διδασκαλίας και αποτελεσματικής μάθησης.

Με αφορμή την προσομοιούμενη επικοινωνία κατά Holmberg (2002), η οποία πραγματοποιείται με τη μελέτη του ειδικού εκπαιδευτικού υλικού από το διδασκόμενο σε χρόνο και τόπο που αυτός επιλέγει, κρίνεται σκόπιμο να υιοθετηθεί ως μορφή επικοινωνίας, αυτή που γίνεται με τη βοήθεια πραγματικής προσομοίωσης της εικονικής αίθουσας, μέσω τηλεδιάσκεψης, επειδή έχει σημαντικά προχωρήσει η ψηφιακή αλλαγή και επιπλέον έχει υπάρξει ηλεκτρονική ωριμότητα. Επιπρόσθετα, η ποιότητα στις διάφορες μορφές μαθησιακής διαδικασίας απασχολεί αρκετά κάθε εκπαιδευτική κοινότητα και η χρήση των μέσων προηγμένης τεχνολογίας γίνεται με μέτρο και όχι με σκοπό την απλή, πλεοναστική, άκριτη εφαρμογή στο όνομα αυτής.

Η τηλεδιάσκεψη ως συμπληρωματικό μέσο εκπαίδευσης και επικοινωνίας

Σύμφωνα με τον Rowntree, (1999, *οπ. αναφ. στο Μιαούλης, Σκουρλάς και Χάλαρης, 2000, σελ. 165*) η γεωγραφική ή/και η χρονική απόσταση, που υπάρχει μεταξύ διδάσκοντος και διδασκόμενου, έχει επιπτώσεις και στη φύση της εργασίας των διδασκόντων. Έτσι η συμπληρωματική αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης μπορεί να είναι η ενδιάμεση υποστηρικτική καθοδήγηση, η οποία συντηρεί τη διάθεση επικοινωνίας και ενισχύει τη συνεργασία καθώς και η παροχή επιπλέον σχολίων ή διευκρινιστικών παρατηρήσεων (ασύγχρονα ή chat).

Ως μέσο επικοινωνίας, βοηθά το φοιτητή/τρια να αναζητήσει τη μάθηση που θέλει, τη χρονική στιγμή που ο ίδιος επιθυμεί. Το όφελος για το διδασκόμενο αφορά σε αυτή την περίπτωση τον αυτοκαθορισμό του και επιπλέον ενισχύει την αυτοπειθαρχία του στη μελέτη που αποτελεί βασικό παράγοντα για την ΑεξΑΕ. Αυτό προσδίδει πρόσθετο στοιχείο ποιότητας στο εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό ίδρυμα.

Η τηλεδιάσκεψη υποστηρίζει συνεργασίες, ενώ όπως χαρακτηριστικά διαπιστώνει η Δημητρακοπούλου (2000), οι δραστηριότητες που επιλέγονται συχνότερα όπως η πλοήγηση για πληροφορίες και η επικοινωνία, είναι αυτές που έχουν μικρότερη μαθησιακή αξία, σε σχέση με τις σπανιότερα επιλεγόμενες, όπως οι συνεργατικές δραστηριότητες μεταξύ χρηστών, που έχουν την μεγαλύτερη μαθησιακή αξία. Δηλαδή η σχέση ανάμεσα στη συχνότητα χρήσης και στη μαθησιακή αξία καθορίζει τη σημαντικότητα του μέσου/εργαλείου επικοινωνίας που χρησιμοποιείται στην εκπαιδευτική διαδικασία για την υλοποίηση δραστηριοτήτων. Επιπρόσθετα, ως διδακτικό εργαλείο, σύμφωνα με τον Hazel (1999), με τη τεχνολογία που χρησιμοποιεί αυξάνει τα κίνητρα για μάθηση, παρέχει τη δυνατότητα εξάσκησης και βελτίωσης δεξιοτήτων επικοινωνίας και παρουσίασης, ενισχύει την ανάπτυξη ερευνητικών δραστηριοτήτων καθώς επίσης διευκολύνει τη συνεργασία, ενώ παράλληλα επιτρέπει την πρόσβαση σε πρωτογενείς πηγές υλικού.

Σύμφωνα με έρευνα του βρετανικού εκπαιδευτικού οργανισμού επικοινωνιών και τεχνολογίας (Becta, 2003, *οπ. αναφ. στο Smith, 2004, σελ. 6*), με την τηλεδιάσκεψη στη

διδασκαλία, διευκολύνεται η συνεργασία, ενώ επισημαίνεται ότι εμπλουτίζει την εμπειρία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, με τη μείωση του συναισθήματος της απομόνωσης, την τόνωση της ενθάρρυνσης για αλληλεπίδραση και ενίσχυση των κινήτρων για μάθηση και επικοινωνία.

Σύμφωνα με τις απόψεις των Carnwell κ.συν. (2000) και Dearnley (2003), η τηλεδιάσκεψη, ως μέσο επικοινωνίας, επιδρά στις «ολοκληρωμένες υπηρεσίες υποστήριξης», όπου πραγματοποιείται η μάθηση, αφού σχετίζεται άμεσα με το κοινωνικό γίνεσθαι στην κοινωνία της γνώσης και των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών. Ακόμη παρέχει την ψυχολογική στήριξη ενθάρρυνση, στήριξη που απαιτείται στην εξΑΕ, αφού με τον κατάλληλο σχεδιασμό της μπορεί να καλύψει τις ανάγκες και τις προσδοκίες της ομάδας με τη χρήση τεχνικών και μεθόδων ενεργητικής εμπλοκής των συμμετεχόντων, με τη διερεύνηση των αναγκών τους και την κάλυψη νέων που αναδεικνύονται στη μαθησιακή διαδικασία.

Η πολυμορφικότητά της προσδίνει δυνατότητες προσαρμογής σε διδακτική διαδικασία και προωθεί την ενεργητική μάθηση. Όπως αναφέρουν οι Μιαούλης, Σκουρλάς και Χάλαρης (2000, σελ 165) η υποστήριξη εκπαιδευτικών και ερευνητικών δράσεων με τη χρήση συστημάτων τηλεκπαίδευσης και τηλεδιάσκεψης, δημιουργεί τις προϋποθέσεις ανάπτυξης εκπαιδευτικών προγραμμάτων υψηλής ποιότητας και εξειδίκευσης. Εξασφαλίζει δε, τη δυνατότητα συμμετοχής σημαντικά μεγαλύτερου αριθμού εκπαιδευομένων και δίνει τη δυνατότητα γρήγορης επικαιροποίησης του περιεχομένου των γνώσεων.

Το ερευνητικό ερώτημα λοιπόν που προέκυψε, ύστερα από την παραπάνω βιβλιογραφική επισκόπηση είναι: *κατά πόσο και με ποιο τρόπο η τηλεδιάσκεψη μπορεί, ως εργαλείο επικοινωνίας και μάθησης να προσθέσει αξία στην εκπαιδευτική διαδικασία του ΕΑΠ, σύμφωνα με τις απόψεις ενός δείγματος ΣΕΠ και μεταπτυχιακών φοιτητών των θεματικών ενότητων ΕΚΠ 65 και ΕΚΕ 50 του Ε.Α.Π. Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό, τέθηκαν επιμέρους ερωτήματα, που αποτελούν και τους βασικούς άξονες της έρευνας αυτής.*

Ειδικότερα η ποιοτική διερεύνηση του προβλήματος, στηρίχθηκε στα τρία παρακάτω ερωτήματα: (α) *κατά πόσο και πως η τηλεδιάσκεψη μπορεί να υποστηρίξει τη διδασκαλία, να ενισχύσει την επικοινωνία και να αμβλύνει το αίσθημα απομόνωσης των φοιτητών στην εξΑΕ* (β) *ποιος είναι ο ρόλος της τηλεδιάσκεψης στη διαδικασία της μάθησης στην εκπαίδευση από απόσταση και* (γ) *ποια χαρακτηριστικά στοιχεία αναγνωρίζουν οι φοιτητές και οι ΣΕΠ του δείγματος, στην εφαρμογή της τηλεδιάσκεψης, ως συμπληρωματικού εργαλείου στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.*

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έρευνα διεξήχθη με την πραγματοποίηση δεκατεσσάρων συνεντεύξεων, από επτά φοιτητές/τριες και επτά διδάσκοντες των ΘΕ ΕΚΠ 65 & ΕΚΕ 50. Η έρευνα υλοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα Απριλίου-Μαΐου 2009 και οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις, ήταν το κύριο εργαλείο συλλογής δεδομένων. Κύριος στόχος της κατάλληλης δειγματοληψίας, ήταν η επιλογή περιπτώσεων ικανοποιητικών σε πληροφορίες και με βιώματα στην εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία του Ε.Α.Π. Η επιλογή έγινε ώστε η έρευνα να έχει αξία, δηλαδή με άλλα λόγια και σύμφωνα με Massey (1999, όπ. αναφ. στο Faulkner και συν, σελ. 29), αυτό συμβαίνει « μόνο αν σου επιτρέπει, η έρευνα, να μάθεις κάτι που δεν γνώριζες προηγουμένως και επιπλέον καθήκον του ερευνητή είναι να εξασφαλίζει, ότι τα δεδομένα του είναι ακριβή και αξιόπιστα».

Η επιλογή των συμμετεχόντων Καθηγητών Συμβούλων, έγινε με βάση τη σχετική εμπειρία τους σε τηλεδιάσκεψη. Στη συγκρότηση του δείγματος συμμετείχε και ένας ΣΕΠ της ΘΕ «Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη». Από την ομάδα των φοιτητών τέτοια εμπειρία διέθεταν οι μισοί από αυτούς

Ειδικότερα, η επιλογή έγινε έτσι ώστε, να υπάρχει κατάλληλη εκπροσώπηση. Συμμετείχαν στο δείγμα έξι γυναίκες και οκτώ άνδρες και οι συμμετέχοντες αντιπροσώπευαν αρκετά επιστημονικά πεδία. Συγκεκριμένα το δείγμα των διδασκομένων, συγκροτήθηκε από τρεις φοιτήτριες και τέσσερις φοιτητές. Ίδια ποσόστωση ακριβώς υπήρξε και για τους καθηγητές συμβούλους που έλαβαν μέρος. Δηλαδή, η συγκρότηση του δείγματος παρουσιάζει ικανή διαφοροποίηση των ερωτώμενων, ως προς το φύλο, την επιστημονική ειδικευση και το βαθμό εμπειρίας στην εκπαιδευτική διαδικασία σε όλες τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού μας συστήματος, την εκπαίδευση ενηλίκων καθώς και μερικούς που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στον ιδιωτικό τομέα. Επίσης αρκετοί από τους ΣΕΠ έχουν διδακτική εμπειρία και σε συμβατικά ιδρύματα της χώρας.

Επιπρόσθετα, η επιλογή της ποιοτικής προσέγγισης του θέματος ενδυνάμωσε την αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή και του συνεντευξιζόμενου, επιτρέποντας ταυτόχρονα την υποβολή πρόσθετων ερωτήσεων σε νέους τομείς πιθανού ενδιαφέροντος.

Τέλος επισημαίνεται ότι η ανταπόκριση των συμμετεχόντων υπήρξε σημαντικά ικανοποιητική και σχεδόν όλοι έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο αντικείμενο της έρευνας.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Α. Η τηλεδιάσκεψη ως υποστηρικτικό, καθοδηγητικό και επικοινωνιακό μέσο, στην ΑεξΑΕ

Από τις απαντήσεις της πλειοψηφίας του δείγματος, φαίνεται ότι η τηλεδιάσκεψη μπορεί να συνεισφέρει ικανοποιητικά στην ενίσχυση της επικοινωνίας και της υποστήριξης των φοιτητών. Συγκεκριμένα πέντε από τους επτά διδάσκοντες συμφωνούν απόλυτα με την παραπάνω άποψη ενώ το δείγμα των φοιτητών στο σύνολό του ανταποκρίνεται θετικά. Επιπλέον, γίνονται συχνές αναφορές στη δια ζώσης επικοινωνία, εστιάζοντας στην άμεση επικοινωνιακή της φυσιογνωμία παραπέμποντας όμως και σε σημεία των ομαδικών συμβουλευτικών συναντήσεων (ΟΣΣ), τα οποία θα πρέπει να ενδυναμωθούν. Αυτό συνάδει με την αντίληψη ότι η διαζώσης επικοινωνία είναι θεμελιακό στοιχείο στην εκπαιδευτική διαδικασία του ΕΑΠ και αποδυναμώνει τα αισθήματα απομόνωσης που θα υπάρχουν πάντοτε σε μια εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία.

Η καθοδήγηση και η υποστηρικτική προσπάθεια των διδασκόντων προς τους διδασκόμενους μπορεί να διευκολυνθεί με τη τηλεδιάσκεψη, σύγχρονα ή ασύγχρονα, επειδή αυξάνεται καθοριστικά ο χρόνος της επικοινωνίας προς όφελος της μαθησιακής πορείας των διδασκόμενων. Η επικοινωνία αυτή προϋποθέτει ασφαλώς την ύπαρξη μιας οργανωμένης υποδομής και ενός λειτουργικού δικτύου παροχής υπηρεσιών.

Όλοι οι ερωτώμενοι φοιτητές και φοιτήτριες, πιστεύουν ότι η τηλεδιάσκεψη μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά και υποστηρικτικά στην εκπαιδευτική διαδικασία και να συμβάλει θετικά στο έργο και στο ρόλο του συμβούλου.

Χαρακτηριστικά οι φοιτητές/τριες ανέφεραν:

«Θα προτιμούσα όμως, περισσότερο το συμβουλευτικό κομμάτι και όχι τόσο το καθοδηγητικό, από τη στιγμή που μιλάμε, για ΑεξΑΕ»

«Νομίζω πως θα μπορούσε να το υποστηρίξει το συμβουλευτικό έργο!»

«ενδεχομένως και στις ενότητες τις συγκεκριμένες, θα μπορούσαμε ίσως να την χρησιμοποιήσουμε για να ανοίξουμε ένα διάλογο ή μια συζήτηση στα πλαίσια μιας ΟΣΣ, για να μπορέσουμε να ανταλλάσουμε απόψεις και γνώμες για μια σειρά από ζητήματα».

Τις παραπάνω απαντήσεις ενισχύουν οι απόψεις των διδασκόντων ΣΕΠ, για τη συνεισφορά της τηλεδιάσκεψης σε μια διαδικασία αξιόπιστης καθοδήγησης και επικοινωνίας και ενδεικτικά παραθέτουμε δύο σχόλιά τους:

«Θεωρώ ότι μπορεί μεταξύ άλλων να υποστηρίξει το καθοδηγητικό έργο μέσω των διαφόρων δυνατοτήτων που παρέχει, είτε ομαδικής είτε πιο μεμονωμένης με έναν προς ένα φοιτητή».

«Προσφέρει με τον ίδιο τρόπο που προσφέρει και μια κανονική συνάντηση ΟΣΣ, ο τρόπος δεν αλλάζει, το μέσο αλλάζει».

Σε σχέση με την εφαρμογή της τηλεδιάσκεψης στο ΕΑΠ παραθέτουμε ενδεικτικά την απάντηση φοιτήτριας, με την οποία συμφωνούν έξι από τους επτά διδάσκοντες :

« Στο ΕΑΠ αξιοποιούνται σε μεγάλο βαθμό οι νέες τεχνολογίες στην επικοινωνία διδασκόντων και φοιτητών μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ανακοινώσεις στο site κτλ, στην οργάνωση των σπουδών, portal Θ.Ε., επιλογή, αξιολόγηση παρεχόμενων σπουδών και ως μέσο πρόσβασης στη βιβλιοθήκη του ιδρύματος. Ωστόσο περιορισμένες παραμένουν οι περιπτώσεις (στο portal κάποιων ΘΕ), σε «εικονικές τάξεις» και τηλεσυναντήσεις».

Διαφαίνεται ότι το περιβάλλον της τηλεδιάσκεψης μπορεί να πλησιάσει τη εκπαιδευτική εμπειρία που βιώνει ο διδασκόμενος σε μια πρόσωπο με πρόσωπο συνάντηση, άποψη με την οποία συμφωνούν οι πέντε από τους επτά φοιτητές/τριες. Βέβαια εφόσον η τηλεδιάσκεψη δεν έχει γενικευθεί συστηματικά στην εκπαιδευτική διαδικασία του Ε.Α.Π, δεν μπορεί εκ των προτέρων να αξιολογηθεί η αξία της στη συμβολή για παροχή στοχευμένου εκπαιδευτικού προϊόντος.

Άλλωστε χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο φοιτητή:

«Ειδικότερα πλεονεκτήματα της τηλεδιάσκεψης ως προς την ΟΣΣ, δεν μπορώ να δω. Διαφορετικά πλεονεκτήματα! ».

«Μπορεί να αποτελέσει ίσως από τις πιο ικανοποιητικές παράλληλες διαδικασίες μαζί με την face to face διαδικασία, δηλαδή, θεωρώ ότι δεν θα πρέπει να διαγράψουμε τελείως τις προσωπικές επαφές, αλλά νομίζω ότι θα πρέπει να εκμεταλλευτούμε σε μεγάλο βαθμό την δυναμική που έχει μέσα της η τηλεδιάσκεψη, δηλαδή έχει πλεονεκτήματα, τα οποία μπορεί να μην αναπτυχθούν, να μην εμφανιστούν στην πρόσωπο με πρόσωπο».

Συμπερασματικά, για όλους τους ερωτώμενους, η τηλεδιάσκεψη μπορεί να συνεισφέρει στη διαδικασία επικοινωνίας, υποστήριξης και ενθάρρυνσης των φοιτητών του Ε.Α.Π, είτε έμμεσα είτε άμεσα ή και τα δύο. Τονίζουν όμως ότι η αξία της τηλεδιάσκεψης ως

επικοινωνιακού και υποστηρικτικού μέσου στο ΕΑΠ, δεν μπορεί να αξιολογηθεί, αν δεν γενικευθεί η εφαρμογή του. Οι συνεντευξιαζόμενοι εμφανίζονται θετικοί κυρίως, επειδή βιώνουν ότι η ποιότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κρίνεται πρώτιστα σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα της επικοινωνίας διδάσκοντα – διδασκόμενου.

B. Η τηλεδιάσκεψη στην διαδικασία μάθησης στην ΑεξΑΕ

Ειδικότερα για τις διδακτικές δυνατότητες, όπως η ανατροφοδότηση, η αλληλεπίδραση, η συνεργατικότητα και η ενεργοποίηση, που προσφέρει η τηλεδιάσκεψη οι ερωτώμενοι είπαν: Αναφορικά με την ανατροφοδότηση ενδεικτικά είναι τα σχόλια φοιτητών:

«Πρώτον υπάρχει δυνατότητα αποτύπωσης(καταγραφής) του τι έχει λεχθεί αυτούσιο, και βεβαίως μπορεί να λειτουργήσει έτσι ανατροφοδοτικά μέσω αυτής της διαδικασίας και να ενισχύσει αν θέλετε και την δυνατότητα συμμετοχής όλων όσων συμμετέχουν στην συγκεκριμένη εκπαιδευτική ομάδα».

«Νομίζω ναι, περισσότερο από άλλες περιπτώσεις η ανατροφοδότηση μέσα από την τηλεδιάσκεψη νομίζω ότι μπορεί να συνεισφέρει, γιατί ο παράγοντας χρόνος και απόσταση που είναι τα μεγάλα προβλήματα στην εποχή μας και μέσα από την τηλεδιάσκεψη ξεπερνιούνται».

«Είναι online επικοινωνία με τους φοιτητές και τον ΣΕΠ, οπότε σε αυτό το πλαίσιο παίρνεις άμεσα ανατροφοδότηση! Δηλαδή μπορείς να ρωτήσεις και να σου απαντήσει τι και πώς θέλεις να μάθεις».

Η αλληλεπίδραση σύμφωνα με την άποψη των φοιτητών/τριών φαίνεται αρκετά δημιουργική με την αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης. Η θετική της συμβολή στην διαδικασία του Ε.Α.Π, όπως προκύπτει από τα ευρήματα της έρευνας, βασίζεται στα χαρακτηριστικά ομαδικής λειτουργίας που εξασφαλίζει και μπορεί να ενεργοποιήσει το διδασκόμενο. Ενδεικτικά είναι τα σχόλια ερωτώμενων διδασκόμενων:

«Υπάρχουν πολλαπλά ερεθίσματα, σύγκριση εμπειριών, ενίσχυση επικοινωνίας, υποκίνηση και προαγωγή ατομικού προβληματισμού κτλ», και προσθέτει: «η εμπειρία από τη συμμετοχή σε μία μαθησιακή ομάδα είναι διδακτική από μόνη της».

Καταφατικός εμφανίζεται ένας φοιτητής, αλλά δήλωσε:

«Θέλω να σας πω ότι δεν μπορεί να υποκαταστήσει την προσωπική σχέση που δημιουργείται μέσα σε μια συμβουλευτική, δηλαδή δεν θα ήθελα σε καμία περίπτωση να δω την τηλεδιάσκεψη να αντικαθιστά πλήρως την προσωπική σχέση της ίδιας της ομάδας».

Η τηλεδιάσκεψη είναι ένα ακόμη μέσο ενεργοποίησης του φοιτητή, ανέφερε χαρακτηριστικά ένας φοιτητής

« Μπορεί να λειτουργήσει προς αυτή την κατεύθυνση και αυτό γιατί! : Όλοι οι συμμετέχοντες στην τηλεδιάσκεψη έχουν τη δυνατότητα σε real χρόνο να μπορέσουν να διατυπώσουν τις απόψεις τους, οι οποίες θα γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας, από τους υπόλοιπους που συμμετέχουν σε αυτή. Άρα, με αυτή την έννοια, επιτυγχάνεται η αμφίδρομη σχέση επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων, άρα αυξάνεται και η διαδραστικότητα και η αλληλεπίδραση που υπάρχει μέσα σε αυτή».

Με άνεση και ενδιαφέρον κατέθεσε τη δική του απάντηση άλλος φοιτητής :

«Είναι ένα μέσο το οποίο προωθεί την αλληλεπίδραση, διεγείρει σίγουρα το ενδιαφέρον του φοιτητή σε σχέση με άλλες μορφές επικοινωνίας και νομίζω ότι μπορεί να βοηθήσει στην περίπτωση του ΕΑΠ που είναι ένα εξ αποστάσεως ίδρυμα., Ειδικότερα, μπορεί να συνεισφέρει στον τομέα της αντιμετώπισης γενικών προβλημάτων που έχουν οι φοιτητές και στον τομέα της

αντιμετώπισης προβλημάτων μαθησιακών τα οποία με άλλους τρόπους μπορεί να λύνονται, αλλά όχι τόσο αποτελεσματικά όσο με την τηλεδιάσκεψη».

Μέσω της τηλεδιάσκεψης μπορεί να ενισχυθεί κυρίως η αλληλεπίδραση, η συνεργατική μάθηση και η ενεργοποίηση των φοιτητών. Είτε αυτή λαμβάνει μορφή σύγχρονης είτε ασύγχρονης εκπαίδευσης, όπως αναφέρουν οι παρακάτω φοιτητές.

«Συμβάλλει στη συνεργατική οικοδόμηση της μάθησης, καθώς οι φοιτητές έχουν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν ομαδικά, εκθέτοντας πολλαπλές απόψεις και μαθαίνοντας ο ένας από τον άλλο. Ωστόσο ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, η ιδιοσυγκρασία του ίδιου του φοιτητή έρχεται να διαδραματίσει το ρόλο της. Μπορεί κάποιος φοιτητής να μην έχει το ενδιαφέρον, τη δυνατότητα, τη διάθεση, την ετοιμότητα να συμμετάσχει στην τηλεδιάσκεψη, όπως αυτό ισχύει και με τις υπόλοιπες μορφές διδασκαλίας».

«Δεν ήταν το ουσιαστικό αυτό να κάνουμε ένα μάθημα, να κάνουμε κάποιες ασκήσεις, όσο αυτό που βιώσαμε, ότι μπήκαμε και νιώσαμε αυτό που λέμε την κουλτούρα της ομάδας που σπουδάζει»

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των φοιτητών μπορεί να ενεργοποιηθεί ο φοιτητής, με την έννοια ότι βρίσκεται σε ένα χώρο μαζί με άλλους, όπως υποστηρίζει φοιτητής «Θα μπορούσε να υπάρχει μια αλληλεπίδραση. Να αισθάνεσαι σαν σε αίθουσα διδασκαλίας».

Από την ποσοτική έρευνα (Μηλιωρίτσας & Γεωργιάδη, 2007, σ. 574), σε φοιτητές των ίδιων θεματικών ενότητων που αναφέρεται και η παρούσα ποιοτική μελέτη, προέκυψε ότι οι φοιτητές, σε ποσοστό μεγαλύτερο του μισού, πιστεύουν ότι η τηλεδιάσκεψη παρέχει δυνατότητες αλληλεπίδρασης καθηγητή και φοιτητών. Σε αυτά τα δεδομένα, αν συνυπολογίσουμε την ηλεκτρονική ωριμότητα που έχει προκύψει και τη βελτίωση των υποδομών επιβεβαιώνονται τα ποιοτικά ευρήματα, όσον αφορά τις απόψεις για τη συγκεκριμένη δυνατότητα του μέσου.

Η διαπίστωση ότι ως μέσο επηρεάζει θετικά την ενεργή συμμετοχή των διδασκόμενων επαληθεύεται και από τα ποσοτικά δεδομένα της παραπάνω έρευνας (σελ. 573) και ενισχύεται με την πολύ χαρακτηριστική απάντηση μιας φοιτήτριας, η οποία δήλωσε με ζωνφόρο ύφος

«Είναι ζωντανό μέσο και συμμετέχω και εγώ!».

Τις απόψεις των φοιτητών ενισχύουν οι απόψεις των ΣΕΠ σύμφωνα με τους οποίους η τηλεδιάσκεψη είναι αλληλεπιδραστικό μέσο και μπορεί να ενεργοποιήσει το φοιτητή «εάν γίνει σωστά και δεν υπάρχουν προβλήματα, ναι!».

Τα εργαλεία (πλατφόρμες) τα οποία επιλέγονται παίζουν καθοριστικό ρόλο και «μπορεί να γίνει αλληλεπιδραστικό μέσο!!» σημείωσε με τολμηρό ύφος ένας από τους ΣΕΠ.

«Θεωρώ ότι μπορεί να υπάρχει αλληλεπίδραση, χρειάζεται όμως λίγο μεγαλύτερη προσοχή από πλευράς το πώς το χρησιμοποιείς, πως το πετυχαίνεις» σχολίασε άλλος ΣΕΠ.

Πιο συγκεκριμένα ένας ΣΕΠ συμπλήρωσε στην καταφατική του απάντηση:

«Σίγουρα υπάρχουν μειονεκτήματα, αν αυτή ήταν η μοναδική αποκλειστική μέθοδος. Εφόσον έρχεται συμπληρωματικά στις παραδοσιακές συναντήσεις, ανάλογα με το βαθμό, αυτό θα το κρίνει η κάθε θεματική ενότητα, το κάθε πρόγραμμα, θεωρώ ότι όλα αυτά τα μειονεκτήματα δεν υπάρχουν».

Και πρόσθεσε για τα εργαλεία:

«Οι περισσότερες πλατφόρμες e-learning ή εξ αποστάσεως που έχουν δημιουργηθεί, στις οποίες έχουν πρόσβαση φοιτητές και διδακτικό προσωπικό, βασίζονται σε ελεύθερο λογισμικό, οπότε το κόστος τους είναι μόνο το κόστος της ανάπτυξης».

Για να καταλήξει με τις ηλεκτρονικές πλατφόρμες, οι οποίες όπως τόνισε:

«επειδή είναι ανοιχτές και ταιριάζουν και με την φιλοσοφία ενός Ανοικτού Πανεπιστημίου και ενός εξ αποστάσεως προγράμματος, μπορούν να τροποποιούνται σύμφωνα με τις ανάγκες. Δεν

είναι στατικά συστήματα, αγοράζω το λογισμικό και το εφαρμόζω, είναι μια πλατφόρμα που εξελίσσεται μαζί με τις ανάγκες των ανθρώπων που επικοινωνούν».

Συνοψίζοντας, τις απόψεις των φοιτητών και των ΣΕΠ του δείγματος, η αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης διευκολύνει τις σπουδές, ενισχύεται ο φοιτητής στο να «μάθει» καλύτερα και γενικά ως διδακτική μεθοδολογία, υπό κατάλληλες προϋποθέσεις και σχεδιασμό, μπορεί να βελτιώσει τη μαθησιακή διαδικασία στο ΕΑΠ, παρέχοντας ανατροφοδότηση και ενισχύοντας την αλληλεπίδραση και την ενεργητική συμμετοχή.

Γ. Χαρακτηριστικά της τηλεδιάσκεψης ως συμπληρωματικό μέσο, σύμφωνα με απόψεις των ερωτηθέντων φοιτητών και ΣΕΠ του ΕΑΠ

Σύμφωνα με την άποψη των ερωτηθέντων φοιτητών, η τηλεδιάσκεψη θεωρείται ως **φιλικό και λειτουργικό μέσο**, που μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά στην εκπαιδευτική διαδικασία.

«Εφόσον συνδυάζεται και μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά με όλες τις μορφές διδασκαλίας είναι λειτουργικό μέσο. Διευκολυντικό επίσης, καθώς παρέχει την ευελιξία σε φοιτητές και σπουδαστές να επικοινωνήσουν χωρίς ιδιαίτερους, πέραν των τεχνικών, περιορισμούς».

«Το θεωρώ πάντως πιο φιλικό από άλλα μέσα, όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, οι επιστολές, το θεωρώ καλύτερο μετά όμως, από την εκ του σύνεγγυς επαφή, η οποία όπως καταλαβαίνετε δεν μπορεί να γίνεται και πάρα πού συχνά. Εκεί υπερέχει έναντι της εκ του σύνεγγυς επαφής».

«Εάν ξεπεράσουμε την αρχική άρνηση ή την αρχική έκπληξη, νομίζω ότι μπορεί να γίνει αρκετά φιλικό μέσο».

Οι απαντήσεις των ΣΕΠ εστίασαν στην επιλογή των κατάλληλων εργαλείων τα οποία αποτελούν προϋπόθεση φιλικότητας και λειτουργικής χρήσης και όπως είπε με την εμπειρία του ένας από τους συμμετέχοντες

«Θεωρώ πώς ναι! Αν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, ας πούμε μια πλατφόρμα η οποία είναι φιλική προς το χρήστη, μια ειδική εκπαίδευση και η παροχή των μέσων, των προϋποθέσεων, πιστεύω πως ναι!».

Οι ερωτώμενοι ΣΕΠ, αναφέρθηκαν στη συνεισφορά της τηλεδιάσκεψης **συμπληρωματικά**, ως συνιστώσας αποτελεσματικής μάθησης, όπως φαίνεται από κάποιες απαντήσεις τους.

« Να έχουμε την δυνατότητα μέσα από την τηλεδιάσκεψη να επιτυγχάνουμε ικανοποιητική αποτελεσματικότητα στις παιδαγωγικές τεχνικές που θα χρησιμοποιήσουμε, που έχουμε σχεδιάσει».

«Πιστεύω ότι θα δώσει νέες δυνατότητες στη διδασκαλία. Είναι ενδεχομένως δυνατόν να καλυφθεί πολύ περισσότερη ύλη μέσα από την τηλεδιάσκεψη, αλλά και οι εκπαιδευτικές μέθοδοι, οι ενεργητικές, οι οποίες είναι απαραίτητες για την ανοιχτή εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα μπορούσαν να βρουν μια πρακτική πλευρά πολύ πιο ουσιαστική μέσα από την τηλεδιάσκεψη».

«Είναι ένα δυναμικό εργαλείο που πιστεύω ότι μπορεί να ζωντανέψει κυριολεκτικά ένα ψυχρό, αν θες, και γραμμικό μάθημα».

Θεωρώντας τα μεσοδιαστήματα μεταξύ των ΟΣΣ, ως χρονικά ασύγχρονη μελέτη, οπότε αυξάνονται τα αισθήματα μοναξιάς, λόγω της απομόνωσης και κατά τους Kurtz και Friedman(1999, παράγρ.12, όπ. αναφ. στο Porto, 2006) λόγω της έλλειψης των άμεσων κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, που συνήθως υπάρχουν στις ΟΣΣ, η τηλεδιάσκεψη μπορεί να συμβάλλει στην άμβλυνση του παραπάνω συναισθήματος ως μέρος του συνολικού μαθησιακού περιβάλλοντος, δημιουργώντας, όπως τονίζει ο Stacey (2003, π.π) μια ενισχυμένη διδακτική και μαθησιακή εμπειρία μέσα από την ενεργό συμμετοχή με αυθόρμητες ανταλλαγές.

Η **ενίσχυση της ενδιάμεσης των ΟΣΣ υποστήριξης**, είναι καθοριστική επειδή πολλοί ερευνητές, όπως Race (1999), ο Rowntree (1998) οι Moore & Kearsley (1996), (όπ. αναφ. στο Βασάλα, 2006, σελ.19) θεωρούν ότι λίγοι είναι οι φοιτητές που μπορούν να μελετούν στηριζόμενοι αποκλειστικά στις δικές τους δυνάμεις.

Η άποψη των φοιτητών για το θέμα αυτό είναι:

«γιατί αυτή τη στιγμή πολλές από τις επικοινωνίες που κάνουμε είναι έμμεσες, δεν είναι άμεσες. Και καμιά φορά οι απαντήσεις που δίνουν οι σύμβουλοι με βάση αυτά τα οποία λαμβάνουν από την έμμεση επικοινωνία, ικανοποιούν μερικώς τους φοιτητές. Δεν τους καλύπτουν δηλαδή πλήρως. Η τηλεδιάσκεψη όλα αυτά τα προβλήματα θα τα μειώσει νομίζω».

«Θα έλεγα ότι μας βγάζει από το τελείως απρόσωπο μιας απλής τηλεφωνικής επικοινωνίας, της μεθόδου δια αλληλογραφίας, δεν αποκαθιστά όμως την προσωπική επικοινωνία, οπότε θα προτιμούσα να υπάρχει ένας συνδυασμός προσωπικών επαφών, άμεσων εννοώ, και τηλεδιάσκεψης».

Η μείωση του αισθήματος μοναξιάς, απογοήτευσης ή παραίτησης μπορεί να αντιμετωπιστεί με ένα τηλεφώνημα ή e-mail ή με ένα φαξ, μπορεί όμως να αμβλυνθεί σημαντικά και με την αξιοποίηση τηλεδιάσκεψης, αφού θα προστεθούν περισσότερες μορφές κυρίως πιο άμεσης επαφής, με την έννοια της πιο κοντινής αναδόμησης στον παραδοσιακό τύπο τάξης (Beker, 1999).

Ενδεικτικά είναι τα σχόλια ερωτώμενων:

«Οι πέντε φορές το χρόνο που γίνονται οι συναντήσεις αν γίνουν δέκα με τηλεδιάσκεψη αυτόματα μειώνουμε τους παράγοντες απομόνωσης».

«Νομίζω ότι με την τηλεδιάσκεψη, που θα μπορούσε να γίνει μία δύο την εβδομάδα, αντιλαμβάνεστε ότι θα βοηθηθεί πάρα πολύ η εκπαιδευτική διαδικασία».

«Εγώ το θεωρώ το σημαντικότερο ίσως κομμάτι πέρα από το ρόλο που μπορεί να παίζει ενδιάμεσα στην ομαδική συμβουλευτική, ότι ειδικά σε μεταπτυχιακό επίπεδο δίνεις επιπλέον δυνατότητες στους φοιτητές».

Οι φοιτητές/τριες αντιμετωπίζουν διαφορετικά τη συμβολή των ΟΣΣ στην ενίσχυση των σπουδών τους. Από τις απαντήσεις του δείγματος διαφαίνεται, ότι οι απόψεις για τη σημαντικότητα των ΟΣΣ, διαφέρουν από φοιτητή σε φοιτητή και αυτό δικαιολογείται από το ότι οι μισοί φοιτητές του δείγματος, είναι προσανατολισμένοι στο μαθησιακό στόχο, ενώ μια άλλη μερίδα θεωρεί την ψυχολογική και υποστηρικτική διάσταση της ΟΣΣ ως πρωτεύουσας σημασίας.

Στα πλαίσια του σχεδιασμού δραστηριοτήτων, που σύμφωνα με τον Keegan (2001, σελ. 183) θα εξασφαλίσουν στον εκπαιδευόμενο την απαραίτητη ανατροφοδότηση μέσω της αμφίδρομης επικοινωνίας, φαίνεται ότι μπορεί να συνεισφέρει η τηλεδιάσκεψη. Άλλωστε μετά από αίτημα των διδασκόμενων στο ΕΑΠ (Κουστουράκης, Παναγιωτακόπουλος και Λιοναράκης 2003, σ. 315) αυξήθηκε ο αριθμός των ομαδικών συναντήσεων κατά μία (δηλαδή σήμερα διεξάγονται πέντε ΟΣΣ και όχι τέσσερεις που ήταν αρχικά).

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά φοιτητή:

«Γιατί αν δεν υποστηρίξεις τους φοιτητές κάθε φορά που συναντούν πρόβλημα και δεν βρίσκουν λύση, θα απογοητεύονται και θα εγκαταλείπουν την προσπάθεια. Αυτό είναι».

Η ανάγκη για μεγαλύτερη υποστήριξη από το ΕΑΠ, προκειμένου να επιτύχουν στις σπουδές τους θεωρείται από το σύνολο των ερωτώμενων φοιτητών /τριών, ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί με την τηλεδιάσκεψη και να ενδυναμωθεί ο βαθμός ανάπτυξης των υπηρεσιών υποστήριξης προς τον εκπαιδευόμενο, οπότε σύμφωνα με Keegan (2001), ενισχύεται η ανασύσταση της διδακτικής διεργασίας, καθώς η χρήση των τηλεδιασκέψεων μπορεί να αντικαταστήσει την έλλειψη της συχνής επαφής διδάσκοντος και διδασκόμενου. Η αλληλεπίδραση που ξεκινά από την ΟΣΣ θα μπορούσε να συνεχίζεται μέσω τηλεδιάσκεψης, τονίζουν με ιδιαίτερη έμφαση οι τρεις από το φοιτητικό δείγμα.

Χαρακτηριστικά είναι τα σχόλια φοιτητών:

«Έτσι πέρα από την εκπαίδευση, η τηλεδιάσκεψη είναι πιο κοινωνικό να το πω έτσι μέσο, ένα επίπεδο συναναστροφής ανάμεσα στο σύμβουλο και τους φοιτητές και ανάμεσα στους φοιτητές μεταξύ τους. Να υπάρχει οπωσδήποτε τηλεδιάσκεψη, ως ένα επιπλέον συμπληρωματικό μέσο, αλλά να μην καταργηθούν σε καμία περίπτωση οι ΟΣΣ».

«Νομίζω ότι ενισχύει την επικοινωνία και μεταξύ των φοιτητών. Θα μπορούσαν για παράδειγμα μέσω της τηλεδιάσκεψης οι φοιτητές του Ε.Α.Π να αναπτύξουν πολύ εντονότερες εκπαιδευτικές και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους, κάτι που τώρα δεν νομίζω ότι είναι στο κατάλληλο επίπεδο. Ας πούμε, έχω παρατηρήσει ότι δεν υπάρχει μια επαφή τόσο καλή ανάμεσα στους φοιτητές. Δηλαδή για κάποιο διάστημα έχουν μια επαφή και στη συνέχεια χάνονται και δεν εννοώ μετά το τέλος των σπουδών τους, εννοώ και κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Δεν υπάρχει τόσο στενή κοινωνική επαφή. Παρ' ότι είμαστε ενήλικες και έχουμε υποχρεώσεις, νομίζω ότι θα έπρεπε να είναι καλύτερη η επικοινωνία μας».

Θεωρείται λοιπόν σημαντική η υποστήριξη μέσω του κοινωνικού δικτύου (Dearnley 2003, σελ. 5) καθώς επίσης διαπιστώνεται η ανάγκη επικοινωνίας με άλλους συμφοιτητές/τριες και επιβεβαιώνεται από σχετική έρευνα (Κουστουράκης κ.ά., 2003,)

Η τηλεδιάσκεψη ως μέσο αφορά και τη διδασκαλία, το σχεδιασμό και τον πιο απαιτητικό ρόλο του διδάσκοντα. Αφορά το διδασκόμενο, το διδάσκοντα και το ίδρυμα.

«Ως μεθοδολογικό εργαλείο μπορεί να εμπλουτίσει τις υπάρχουσες μορφές διδασκαλίας και να προσδώσει στην εκπαίδευση από απόσταση μια εναλλακτική δυνατότητα. Το κατά πόσο θα αποτελέσει συνιστώσα αποτελεσματικής μάθησης θα εξαρτηθεί από το σχεδιασμό της, κάτι που ενδεχομένως απαιτεί πρόσθετη δουλειά από τους ΣΕΠ και το ΕΑΠ».

Γι' αυτό απαιτείται πιλοτική εφαρμογή, ώστε να αποτιμηθεί η προστιθέμενη ή μη αξία της, στην εκπαιδευτική πρακτική και σε σχέση με την ικανοποίηση των διδασκόμενων αναφορικά με την αποτελεσματικότητα της επικοινωνίας μέσω των υφιστάμενων μορφών, επειδή οι ανάγκες διαφοροποιούνται διαχρονικά και πιθανόν γίνονται πιο σύνθετες στα πλαίσια της διαχείρισης του χρόνου στις διαρκώς μεταβαλλόμενες καθημερινές συνθήκες και ταυτόχρονα με τις μορφωτικές παραμέτρους που απαιτούνται..

Οι απόψεις των διδασκόμενων του δείγματος για την αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης στη διευκόλυνση των σπουδών, αποτυπώνονται στις απαντήσεις δύο από αυτούς.

«Παρέχει μία εναλλακτική δυνατότητα στους φοιτητές που είναι διατεθειμένοι να την αξιοποιήσουν στα πλαίσια των σπουδών τους, είτε την προτιμούν έναντι άλλων μεθόδων διδασκαλίας για τους δικούς τους ιδιαίτερους λόγους. Σε κάθε περίπτωση ένας φοιτητής που σπουδάξει σήμερα εξ αποστάσεως, δεν πρέπει να στερείται τουλάχιστον μίας στοιχειώδους εμπειρίας από την τηλεδιάσκεψη, για να εκτιμήσει τόσο την εφαρμογή και τη λειτουργικότητα της όσο και κατά πόσο αυτή συμβαδίζει με το προσωπικό του στιλ μάθησης»

«Ενισχύει και διευκολύνει την ποιοτική εκπαιδευτική διαδικασία, όταν πρόκειται για μια καλοσχεδιασμένη διαδικασία, ως προς τις τρεις παραμέτρους, τεχνολογικά, παιδαγωγικά και οργανωτικά καλές προδιαγραφές».

Όλοι οι συμμετέχοντες θεωρούν ιδιαίτερα σημαντική τη δυνατότητα αξιοποίησης της τηλεδιάσκεψης να εξυπηρετήσει συμβατικής μορφής αυτόνομες ενημερώσεις ή σεμιναριακού χαρακτήρα αναγκαίες κατευθύνσεις, όπως σύνταξη γραπτών εργασιών, τρόπος βιβλιογραφικών αναφορών, αναζήτηση θεμάτων για έρευνα, προδιαγραφές διπλωματικών εργασιών, υποστήριξη δραστηριοτήτων εκπαιδευτικής έρευνας, υποστήριξη εμπειρικών μελετών, εύρεση σταθμισμένων εργαλείων, καλές πρακτικές διαμόρφωσης εργαλείων συλλογής

δεδομένων και άλλα. Η άποψή τους πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνεται στις αναφορές φοιτητών και ενός ΣΕΠ:

«Νομίζω ότι πολύ περισσότερο θα ήταν αυτό αποτελεσματικό από τις γραπτές οδηγίες που δίνονται, τις οποίες καμιά φορά οι φοιτητές τις αντιμετωπίζουν με ανία και πλήξη. Οποσδήποτε να βλέπεις έναν άνθρωπο να σου μιλάει, είτε σε πραγματικό χρόνο, είτε με ασύγχρονα. Νομίζω ότι πολύ περισσότερα θα έχει να σου δώσει από το γραπτό κείμενο».

«Ναι βεβαίως, όλα αυτά μπορεί να γίνουν και μπορεί να έχουν και θαυμάσια αποτελέσματα γιατί σίγουρα είναι πιο θερμή σε αυτή την περίπτωση από ότι ένα χαρτί άψυχο οδηγιών».

Με πρόθεση να περιγραφεί η προσωπική εμπειρία κάθε συμμετέχοντα στην έρευνα βαθύτερα, με την έννοια ότι τα «λόγια μας» συνεισφέρουν στην καλλίτερη κατανόηση της πραγματικότητας ακολουθούν χαρακτηριστικές αναφορές.

Α) *«Εγώ θεωρώ τη τηλεδιάσκεψη σαν face to face, όμως εννοώ το πραγματικό, την πραγματική τηλεδιάσκεψη και όχι απλά να έχω βιντεοσκοπήσει κάτι. Είναι ουσιαστικά face to face γιατί βλέπεις τον άλλον, βλέπεις τις αντιδράσεις του και μπορεί να ακούσεις κίολας»* (φοιτήτρια)

Β). *«Οχι δεν πιστεύω ότι είναι ψυχρό μέσο, πιστεύω ότι εάν ελαχιστοποιηθούν οι αρνητικοί παράγοντες, τεχνολογικούς κτλ και αν μιλάμε για συντονιστή- εμψυχωτή δάσκαλο που ξέρει τον τρόπο να κινητοποιεί την ομάδα, δεν νομίζω ότι το μέσο είναι ψυχρό, αντίθετα θα έλεγα μπορεί να γίνει πολύ θερμό»* (φοιτήτρια)

Γ). *«Όταν θελήσουμε να έχουμε και εκπαιδευτική πράξη και εκπαιδευτικά δεδομένα, δηλαδή να υπάρξει διδασκαλία και μάθηση πέρα από την επικοινωνία, εκεί νομίζω στην τηλεδιάσκεψη τα πράγματα γίνονται πιο απαιτητικά...»* (ΣΕΠ)

Δ). *«Δίνει την δυνατότητα νομίζω σε μεγάλο βαθμό και να αντλήσουμε υλικό περισσότερο και να το συσχετίσουμε μέσα από τις χρήσεις που μπορεί κανείς να δει. Πάλι επαναλαμβάνω εξαρτάται τι λογισμικό και με ποιον τρόπο αυτή η τηλεδιάσκεψη διαμορφώνεται κάθε φορά»* (φοιτητής,)

Ε). *«Νομίζω ότι η τηλεδιάσκεψη ταιριάζει απόλυτα στο χαρακτήρα, τις ανάγκες και τη λειτουργικότητα ενός Ανοικτού Πανεπιστημίου»* (φοιτητής,)

ΣΤ). *«Μια τηλεδιάσκεψη ή μια ηλεκτρονική συνάντηση μέσα από μια οποιαδήποτε πλατφόρμα, θα δώσει τη δυνατότητα σε αυτά τα μέλη που εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να έρθουν στις ομαδικές συμβουλευτικές συναντήσεις, να είναι και αυτοί, να αισθάνονται και να είναι μέλη της ομάδας, να συμμετέχουν στις συζητήσεις, σε οτιδήποτε άλλο».* (ΣΕΠ)

Από τα συνολικά σχόλια των ερωτώμενων φοιτητών/τριών διαφαίνεται έντονα η αποδοχή της συνεισφοράς της τηλεδιάσκεψης στην εκπαιδευτική τους υποστήριξη και ως προς την καθοδήγηση και από την άποψη βιβλιογραφικής αναζήτησης, παραπομπών και λοιπά, καθώς και μέσα στα πλαίσια του κοινωνικού πεδίου. Δηλαδή μπορούν να ικανοποιηθούν και οι τρεις μορφές υποστήριξης σύμφωνα με Dearnley (2003, σελ. 5), οι οποίες αφορούν το ακαδημαϊκό, το κοινωνικό και το επαγγελματικό πεδίο.

Ανακεφαλαιώνοντας, τα χαρακτηριστικά της τηλεδιάσκεψης, που αναγνωρίζουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα αυτή, είναι η φιλικότητα και η λειτουργικότητα του μέσου αυτού και ο διευκολυντικός της χαρακτήρας στην επικοινωνία, στη διαδικασία της μάθησης, στην άμβλυνση του αισθήματος απομόνωσης και στην κοινωνική επαφή.

Τονίζεται όμως, ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχημένη εφαρμογή της είναι να υπάρχει στοιχειώδης εμπειρία από την τηλεδιάσκεψη και ακόμη η διαδικασία να είναι καλοσχεδιασμένη τεχνολογικά, παιδαγωγικά και οργανωτικά.

Από τις απόψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, σημειώνεται ότι η τηλεδιάσκεψη δεν μπορεί να υποκαταστήσει πλήρως την αμεσότητα των ΟΣΣ, μπορεί όμως να δράσει ως

συμπληρωματικό μέσο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η εφαρμογή της ως μέσο υποστήριξης σε περιόδους μεταξύ των ΟΣΣ θεωρείται σημαντική.

Σημαντική είναι η άποψη για τον ιδιαίτερο και ρυθμιστικό ρόλο του διδάσκοντα και για ανάγκη προσεκτικού σχεδιασμού και πιλοτικής εφαρμογής της διαδικασίας, προκειμένου να επιτευχθούν οι επιδιωκόμενοι στόχοι.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με βάση τις απόψεις του δείγματος της έρευνας, προκύπτει ότι για τους άμεσα εμπλεκόμενους στη διδακτική πράξη και τη μαθησιακή πορεία, η τηλεδιάσκεψη ως μορφή αμφίδρομης επικοινωνίας μπορεί να εφαρμοστεί, επειδή υποστηρίζει το καθοδηγητικό έργο του διδάσκοντα και ενισχύει το διδασκόμενο. Ο ρόλος του καθηγητή-συμβούλου γίνεται πιο απαιτητικός και είναι ο ρυθμιστής του μέσου με τις προϋποθέσεις, οι οποίες απαιτούνται.

Επιπλέον η τηλεδιάσκεψη μπορεί να διευκολύνει τις σπουδές, επειδή αποτελεί πηγή ανάκτησης υλικού και αναζήτησης βιβλιογραφικών αναφορών και να βελτιώσει τη μαθησιακή διαδικασία, ενισχύοντας την ανατροφοδότηση, την αλληλεπίδραση, την ενεργοποίηση και την ευρετική πορεία αυτομάθησης. Επομένως η μεθοδολογία της τηλεδιάσκεψης ενισχύει την παιδαγωγική διάσταση της ΑεξΑΕ σύμφωνα με τους ορισμούς του Keegan (2000) και του Λιοναράκη (2001) οι οποίοι επιμένουν σε αυτή.

Τα ποιοτικά ευρήματα της έρευνας, σε σχέση με την αξία του μέσου στην εκπαιδευτική πράξη, όπως προέκυψαν από τις απόψεις των ερωτώμενων συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- Αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης για συμπληρωματική χρήση σε συνδυασμό με τα άλλα μέσα που χρησιμοποιούνται γενικευμένα στο Ε.Α.Π και τα οποία δεν αξιοποιούνται πλήρως.
- Η τηλεδιάσκεψη δύναται να χρησιμοποιηθεί παράλληλα με τις Ο.Σ.Σ συμπληρωματικά για υποστήριξη των διδασκόμενων. Ακόμη σύγχρονα ή ασύγχρονα, από φοιτητές και διδάσκοντες.
- Διαπιστώνεται καθολική συμφωνία του δείγματος αναφορικά με την έμμεση αξιοποίησή της, όπως πρόσβαση σε περισσότερες πηγές και λοιπά. Επιπλέον οι φοιτητές θεωρούν ότι δρα ως συνιστώσα παράτασης της άμεσης επικοινωνίας που προσφέρεται στις ΟΣΣ.
- Γενικά από τις απαντήσεις των φοιτητών του δείγματος διαφαίνεται ότι δεν είναι διστακτικοί στην εφαρμογή τηλεδιάσκεψης από το ΕΑΠ και πιστεύουν ότι το πανεπιστήμιο θα έπρεπε να την είχε αξιοποιήσει. Με άλλα λόγια δίνουν έμφαση στο μέσο σε αντίθεση με τους ΣΕΠ, οι οποίοι ορθά επισημαίνουν τις παιδαγωγικές αρχές.
- Η πλήρης ενσωμάτωση στην εκπαιδευτική διαδικασία του ιδρύματος και η γενικευμένη διαχείρισή της προαπαιτεί πιλοτικές εφαρμογές, ώστε να μετρηθούν τα μαθησιακά αποτελέσματα και η ικανοποίηση μιας κρίσιμης μάζας φοιτητών. Ακόμη πρέπει να εκτιμηθεί σε σχέση με τις συνθήκες (οργανωτικές, τεχνολογικές, παιδαγωγικές), ώστε να μην αποκλειστούν φοιτητές.

Τελικά από την έρευνα αυτή, προκύπτει θετική αντιμετώπιση της αξιοποίησης της τηλεδιάσκεψης επικεντρώνοντας σε μάθηση περισσότερο συνεργατική, βιωματική και δημιουργική, εξαιτίας της συνδυαστικής δυνατότητάς της, να εκμεταλλεύεται πολυμορφικά εκπαιδευτικά μέσα. Πλεονεκτεί στην τόνωση της αυτοεκτίμησης, την αύξηση της συνεργατικότητας και στην ενίσχυση της ατομικής πρωτοβουλίας και προωθεί κοινωνικά οφέλη. Οι ερωτώμενοι φοιτητές/τριες της έρευνας ενδιαφέρονται για την τηλεδιάσκεψη, επειδή δίνουν βάση στη διευκόλυνση των σπουδών τους και την προσωπική τους ανάπτυξη. Οι ΣΕΠ αναζητούν μέσα πρόσθετης ενίσχυσης του έργου τους με απώτερο σκοπό την αποτελεσματική

μάθηση. Όλοι επιθυμούν την αξιοποίησή της και στην πλειοψηφία τους δηλώνουν: «μετά από το κατάλληλο σχεδιασμό». Το σκιαγραφούν ως δυναμικά λειτουργικό εργαλείο και θεωρούν ότι στις παρούσες συνθήκες του Ε.Α.Π, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί απλά σαν επιφανειακό μέσο.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Δεδομένου λοιπόν ότι το ΕΑΠ ενδιαφέρεται για την ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών στην εκπαιδευτική διαδικασία και με αφορμή το σχόλιο ερωτώμενου φοιτητή:

«*Νομίζω ότι η τηλεδιάσκεψη θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από το ΕΑΠ, πρωτίστως σε θεματικές ενότητες, όπως αυτή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, πιλοτικά, παράπλευρα ή συμπληρωματικά με το βασικό σχεδιασμό που υπάρχει και να έχουμε τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε τα αποτελέσματα*»

Για τη διαφαινόμενη αξία της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του ΕΑΠ λοιπόν, μπορεί να ξεκινήσει διερευνητικά η αξιοποίηση της τηλεδιάσκεψης με πιλοτικές εφαρμογές σε παροχή μαθημάτων, υποστήριξης γραπτών εργασιών ή παροχή αυτοτελών συμβατικών ενοτήτων μεθοδολογίας έρευνας καθώς και σε ερευνητικό επίπεδο και να αποτιμηθεί η ικανοποίηση ή μη των διδασκόμενων.

Βιβλιογραφία

- Βασάλα, Π. (2006). *Η υποστήριξη των μεταπτυχιακών φοιτητών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου από το οικογενειακό, εργασιακό και φιλικό περιβάλλον*. Διπλωματική εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Πρόγραμμα σπουδών: Εκπαίδευση ενηλίκων. Πάτρα: Μάιος 2006.
- Βεργίδης, Δ., & Παναγιωτακόπουλος, Χ. (2003). *Διερεύνηση των λόγων διακοπής της φοίτησης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα "σπουδές στην εκπαίδευση"* του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Στο: *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*. Πάτρα, 27-30 Μαρτίου 2003. Αθήνα: Προπομπός.
- Beker, D, J. (1999). *Models of distance education*. Διαθέσιμο την 01-11-08 [22:35] στο δικτυακό τόπο: http://www.bakersguide.com/Articles/Articles/Models_of_Distance_Education/
- Bozkaya, M. (2008). *The relationship between teacher immediacy behaviours and distant learners social presence perceptions invideoconferecing applications*. Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE January 2008 ISSN 1302-6488 Volume: 9 Number: 1 Article 12. Ανακτήθηκε 27-10-08, (23:25) από το δικτυακό τόπο: http://tojde.anadolu.edu.tr/tojde29/articles/article_12.htm
- Γεωργιάδη, Ε., Μάρλουν, Α., Κορδούλης, Χ. (2003). «Σύγκριση Κόστους της εξ αποστάσεως και της παραδοσιακής Πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα». Στο: Α Λιοναράκης (Επιμ), 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Πρακτικά Εισηγήσεων, Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.
- Carswell, L., Thomas, P., Petre, M., Price, B., Richards, M. (2000). *Distance education via the Internet: the student experience*. British Journal of Educational Technology. Vol. 31, No 1.
- Dearnley, C. (2003). *Student Support in Open Learning: Sustaining the process*. The International Review of Research in Open and Distance Learning, Vol 4, No 1, ISSN: 1492-3831. University of Bradford School of Health Studies UK. April – 2003. Διαθέσιμο την 23-10-08 [00:11] στην ιστοσελίδα: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/132/212>
- Δημητρακοπούλου., Α. (2000). *Το επιστημονικό πεδίο των Εκπαιδευτικών Εφαρμογών των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας και η σχέση του με την Εκπαίδευση από Απόσταση: Βασικές θεωρήσεις*. Εργαστήριο Μαθησιακής Τεχνολογίας και Εκπαιδευτικής Μηχανικής, ΤΕΠΑΕ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο την 20-9-08 [19:12] στην ιστοσελίδα: http://www.eap.gr/news/EXAGGELIA_SYNEDRIOU/synedrio/html/sect6/54.htm
- Faulkner, D., et al. (1999). Εκπαιδευτική Έρευνα στην πράξη. Στο: Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Hazel, J. (1999). Desktop Videoconferencing: Novelty or Legitimate Teaching Tool? http://www.education-world.com/a_curr/curr120.shtml. Διαθέσιμο 3-2-09 00:48 πμ
- Holmberg, B. (2002). *Εκπαίδευση εξ Αποστάσεως. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα. ΕΛΛΗΝ.
- Keegan, D. (2001). «Η ευρωπαϊκή πανεπιστημιακή εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην αυγή της τρίτης χιλιετίας», στο: *Απόψεις και προβληματισμοί για την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Αθήνα: Προπομπός, σ.σ. 15-31.

- Keegan, D. (2000). Οι βασικές αρχές της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, (Μτφρ) Αλ. Μελίστα. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α (1999). Συζήτηση για τη χρήση του η/υ ως μέσου διδασκαλίας. Στο: Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης, Α. Ματραλής, Χ.(Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό υλικό και οι νέες τεχνολογίες*, τόμος Γ', Πάτρα, ΕΑΠ.
- Koustourakis, G., Panagiotakopoulos C. and Vergidis, D. (2008). A Contribution to the Hellenic Open University: Evaluation of the pedagogical practices and the use of ICT on distance education The International Review of Research in Open and Distance Learning, Vol 9, No 2
- Κουστουράκης, Γ., Παναγιωτακόπουλος, Χ., & Λιοναράκης, Α. (2003). *Διερεύνηση των εμποδίων στην εφαρμογή της Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης και προτάσεις για την αντιμετώπισή τους*. Στο: 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Πάτρα, 27-30 Μαρτίου 2003. Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α (2005). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές*. Πάτρα: ΕΑΠ
- Λιοναράκης, Α. (1999). Εξ αποστάσεως και συμβατική εκπαίδευση: Συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες δυνάμεις; Στο: *Η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση των εκπαιδευτικών*, Ομοσπονδία Ιδιωτικών Εκπαιδευτικών Λειτουργών Ελλάδας (Ο.Ι.Ε.Λ.Ε), Αθήνα,
- Lionarakis, C. Panagiotakopoulos, M.Xenos, (2005). Open and Distance Learning: tools of information and communication technologies for effective learning. Στο: Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές, τόμος Δ'*, Πάτρα, ΕΑΠ. σ.81,88,90,91.
- Μηλιωρίτσας, Ε., Γεωργιάδη, Ρ., (2007). *Διερεύνηση των απόψεων των φοιτητών των θεματικών ΕΚΠ 65 και ΕΚΕ 50 για τη τηλεδιάσκεψη*. Στο Α.Λιοναράκης (Επιμ) Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, Αθήνα 23-25 Νοεμβρίου 2007.
- Μιαούλης, Γ., Σκουρλάς, Χ., Χάλαρης, Ι. (2000). Συνεργασία ετερογενών υποδομών τηλεδιάσκεψης για υποστήριξη εκπαιδευτικών διαδικασιών υψηλής διαδραστικότητας: Συμβολή από τη πειραματική λειτουργία των δικτύων τηλεεκπαίδευσης ABL, AV & AW. 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΕΤΠΕ με διεθνή συμμετοχή: «*Οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση*» Πάτρα. 13-15 Οκτωβρίου 2000. Διαθέσιμο: την 08-9-08 [15:32] στην ιστοσελίδα: <http://www.etpe.gr/files/proceedings/uploads/paper111.pdf>.
- Moreira, P., Okada, A. (2008). *Enhancing informal learning through videoconferencing and knowledge maps*. Eden 2008 New Learning Cultures – How do we learn, where do we learn. 11-14 Lisbon Portugal Ανακτήθηκε 22-11-08 από <http://kmi.open.ac.uk/people/ale/papers/p19eden2008.pdf>.
- Παπανούτσος, Ε. (1964). Δυσκολίες της Συνεννόησης. «*Πρακτική Φιλοσοφία*», εκδ. Δωδώνη, σ.σ. 270-274).
- Porto, S. (2006). Synchronous Online Conferencing Graduate School of Management and Technology . Published: January-February 2006 <http://www.bctechnology.com/statics/pstacey-oct1703.html> Διαθέσιμο: 20-5-09 22:35
- Smith, J. (2004). Effective Use of Desktop Videoconferencing in Teacher Education and Professional Development With Reference to Strategies for Adult Basic Education. NCAL Technical Report. JANET C. National center on adult literacy University of Pennsylvania. January 2004. TECH21: NCAL http://www.literacy.org/PDFs/t21_vc_smith_v14.pdf. Διαθέσιμο 3-2-09
- Stacey, P. (2003). Online pedagogies for active learning. Retrieved October 31, 2004: <http://www.bctechnology.com/statics/pstacey-oct1703.html> Διαθέσιμο: 20-5-09 22:35